

Koltay Klára

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtára

Az ODR adatbázis új szolgáltatásai

Az Országos Dokumentumellátó Rendszer lelőhely-adatbázisáról mint újonnan induló szolgáltatásról először 1999-ben esett szó.* A rendszer alapstruktúrája azóta is változatlan: a valós idejű közös katalogizálással épülő VOCAL adatbázis külső forrásból származó offline betöltésű bibliográfiai és lelőhelyadatokkal kiegészülve válik széles körű lelőhelynyilvántartássá, amely lehetőséget biztosít közvetlen, a dokumentum tulajdonosához címzett elektronikus könyvtárközi kölcsönzési kérések feladására is.

A következőkben arról kívánunk számot adni, hogy az indulás óta milyen változások történtek, hogyan bővült az adatállomány, és a használat tapasztalatai alapján milyen funkcionális kiegészítések kerültek sor. Elsősorban négy terület fejlődéséről kell szólnunk: a betöltési mechanizmusok finomodnak a lelőhelyek duplikálódó rekordjainak kiszűrésével, a könyvtárközi kölcsönzési szolgáltatás kiegészült néhány pontosabb kérésfeladást szolgáló információközléssel, és jelentősen bővültek a keresés, elsősorban a tárgyi keresés lehetőségei, valamint tudunk az adatbázis használatára vonatkozó néhány statisztikát** is mutatni.

Adattartalom

Az adatbázis bibliográfiai és lelőhelyadatai nagymértékben bővültek 2000 folyamán. Elmondhatjuk, hogy jelentős tudományegyetemek: a Debreceni Egyetem, az Eötvös Loránd Tudományegyetem, a Miskolci Egyetem, a Pécsi Tudományegyetem és a Szegedi Tudományegyetem teljes számítógépes állományukkal vannak jelen az adatbázisban. Az egyetemek tanszéki, kari könyvtáraiban folyó feldolgozó munkának is köszönhetően az adatbázisban erőteljesen reprezentált szakterületek jelenleg a társadalomtudományok, különösen a közgazdaságtan, az anglistika, a történettudomány, az irodalomtudomány, az orvostudomány, a matematika és a kémiai tudományok. Ezt egészíti ki a Magyar Képzőművészeti Egyetem, a Magyar Tudományos Akadémia Atommagkutató Intézete és az Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ szakanyagaival, valamint a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár és a Szegedi Tudományegyetem Könyvtára régi könyves adatbázisaival. Jelentős a megyei könyvtárak állományaira utaló tételek száma (124 ezer) is, bár közülük csak a szegedi So-

mogyi Könyvtár és a pécsi Csorba Győző Megyei Könyvtár van jelen teljes feldolgozott anyagával.

A könyvek mellett folyóiratokat, hangzó- és videoanyagokat, kottákat és elektronikus dokumentumokat is érdemes keresni az adatbázisban, és néhány speciális (pl. műtárgy, fotó) leírással is találkozhatunk. Jelenleg összesen 1 millió bibliográfiai leírást és 1,6 millió állományadatot találunk az adatbázisban.

Betöltések

Az adatbázis folyamatosan *négy forrásból* bővül. A legnagyobb adattömeget a VOCAL-könyvtárak közös katalogizálási munkája szolgáltatja. Az ő esetükben számíthatunk arra, hogy az ODR adatbázis legfeljebb néhány perces késéssel értesül minden helyi rekordbevitelről, kiegészítésről. Érkeznek teljes bibliográfiai rekordok offline módon is, néhány hónapos periodicitással, és vannak könyvtárak, amelyek csak könyveik ISBN-jeinek közlésével csatlakoznak a lelőhely-adatbázishoz. Technikailag hasonló megoldással kap az adatbázis – sajnálatosan hiányos – információt az ODR-könyvtárak ODR célú vásárlásairól a Kello közve-

* Balázs László–Koltay Klára: Leleőhely-szolgáltatás osztott katalogizálási bázison. Előadás, Networkshop 1999. <http://www.iif.hu/rendezvenyek/networkshop/99/cdrom/docs.htm>

Bakonyi Géza–Koltay Klára: Tárgyszökezelés osztott katalogizálási környezetben. Előadás, Networkshop 2000. <http://nws.iif.hu/NwScd/>

Bakonyi Géza: VOCAL – A Corvina könyvtárak osztott katalogizálási rendszere. <http://www.oszk.hu/kiadvany/kf/1999/2/tartalom.html>

** Ezekről nem esik szó a cikkben; elérhetők: <http://odr.lib.klte.hu>, Statisztika gomb.

titésével. Természetesen itt is kell késésre számítani a könyvek vásárlása, illetve a könyvtárak jelentése és az adatbázisba kerülésük között.

A többforrású betöltés elkerülhetlenné teszi, hogy a betöltő mechanizmusba beépüljön egy, az adatbázisban szereplő, különböző leőhelyektől származó dokumentumleírásokra vonatkozó duplumellenőrzés, amely megakadályozza, hogy ugyanaz a leírás több irányból is adatbázisba kerüljön. Ugyanakkor célá vált, hogy minél több automatizmus épüljön a rendszerbe. Mivel az utóbbi időben több könyvtár jelezte szándékát adatok küldésére, a jövőben feltétlenül szükséges a módszerek egyszerűsítése, lehetőséget biztosítva az adatok weblapon történő, „önkiszolgáló” jelentésére, amely csökkenthetné a hibás betöltések számát is.

Könyvtárközi kölcsönzési kérések irányítása

A könyvtárközi kölcsönzési kérések feladása terén a gyakorlat kétirányú elmozdulást követelt. Elsősorban a speciális gyűjtőkörű szakkönyvtárak és az OSZK bizonyos adatainak közlésével olyan dokumentumok is megjelentek a rendszerben, amelyek kölcsönzése nem lehetséges. Felmerült annak igénye, hogy a könyvtárak könyvtárközi kölcsönzési politikájáról is szolgáltatson a rendszer adatokat, lehetőleg a munkafolyamat azon pontján, amikor a dokumentum és leőhelyeinek megtalálása és a tényleges kölcsönzés kezdeményezése között a kérő mérlegel. A megoldás a minden leőhely mellett megtalálható könyvtári címadatok bővítése lett. Itt jeleníthető meg szükség esetén a könyvtárak speciális kölcsönzési politikája, akár a könyvtári adatok mellett megjeleníthető helyi fájlként, akár a könyvtár saját honlapján feltüntetettre utalva.

A számításba jöhető leőhelyek közötti válogatást könnyíti meg az a lehetőség, hogy a leőhelymegjelölés és a leőhelykönyvtár helyi katalógusa között kapcsolatot képezzünk, és megmutassuk a helyi példányszámokat. Ez különösen akkor nagyon hasznos, ha a helyi katalógus mellett gépi kölcsönzés is működik, és az egyes példányok kölcsönzési státusáról is értesülhetünk. Jelenleg a VOCAL-tagok esetében adott ez a hozzáférhető információ, de több-kevesebb fejlesztéssel kialakítható más webfelülettel rendelkező helyi katalógusok hasonló kezelése is.

Keresések az ODR adatbázisban

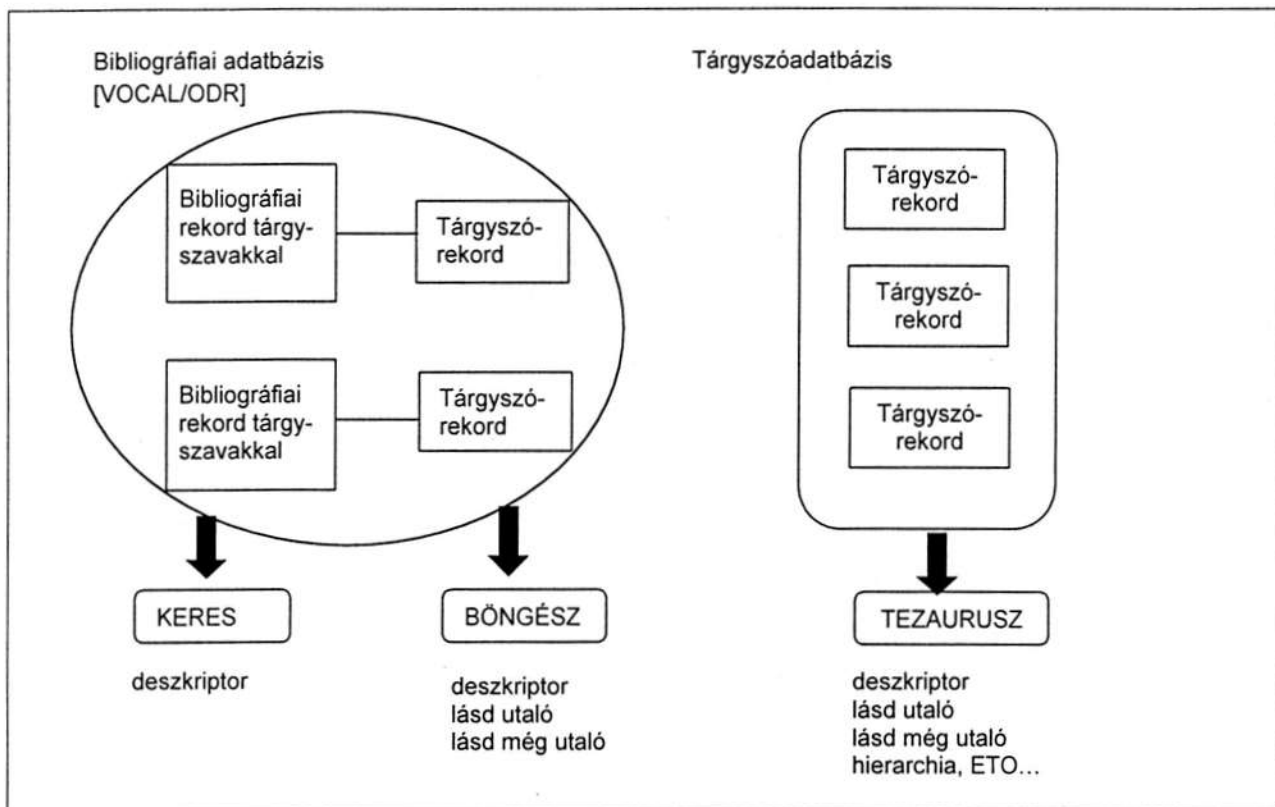
Az ODR adatbázis nagyságával és néhány sajátos jellemvonásával, például a hozzávetőlegesen 15–20%-ot kitevő duplumrekordok* jelenlétével magyarázhatóan, nem mindig használható hatékonyan az online katalógusban megszokott keresési technikákkal. Azon túl, hogy az adatbázist bemutató előadások és az ODR nyitólapról elérhető keresési segédletek igyekeznek felhívni a használók figyelmét a legfontosabb tudnivalókra, elsősorban a minél konkrétan megfogalmazott keresőkérdések fontosságára, két technikai újítás is igyekszik az adatbázis használatát megkönnyíteni.

Az adatbázist leőhelykeresésre használók számára fontos, hogy az egyes dokumentumokat leíró esetleges duplumrekordok mindegyikét egymás mellett láthassák a találati listában. Ebben segít a *találati halmazok rendezési lehetősége*, amely cím, szerző vagy kiadási dátum szerinti rendezést kínál fel a keresőkérdés összeállítására szolgáló weblap egyik opciójaként. A rendezés jelenleg a 200 tételnél kisebb találati halmazokra limitált. Az eredményes tárgyi kereséseket segíti az a *tárgyszóadatbázis*, amely lehetőséget ad arra, hogy a tényleges tárgyi keresés megkezdése előtt áttekinthessük az adatbázisban használt tárgyszavakat, és kiválasszuk a céljainknak legmegfelelőbbet.

Tárgyszóadatbázis az ODR bibliográfiai adatbázis mellett

Az ODR bibliográfiai adatbázis különböző könyvtárakból származó rekordjai eltérő tárgyszórendszerhez tartozó tárgyszavakat tárolnak. A tárgyszavak elfogadott alakjai, a kitéüntetett tárgyszavak („deszkriptorok”) szerepelnek a bibliográfiai rekordokban. A tárgyszavakra vonatkozó teljes információt: az elfogadott (kitéüntetett) formát, a hozzá tartozó utalókat, fogalmilag alá- és fölérendelt kifejezésekkel való kapcsolataikat külön – tárgyszavazó könyvtárankénti – *tárgyszóerekordok* tartalmazza. A bibliográfiai és tárgyszóerekordok alkot-

* A VOCAL adatbázis jelenleg kb. 15–20%-ban tartalmaz duplumrekordokat, amelyek a tagkönyvtárak közös katalógizálás előtti adatbázisainak összetöltésekor keletkeztek. A tervek szerint a közeljövőben a VOCAL adatbázis az ISBN-nel rendelkező könyvek esetében „utólagos duplumszűrést” fog alkalmazni, azaz a már használatban lévő adatbázisban lévő duplumokat ISBN és egyéb kulcsok alkalmazásával azonosító és meghatározott algoritmus szerint összevonó programot működtet, amely a szerver kevésbé terhelt időszakait kihasználva tisztítja az adatbázist.

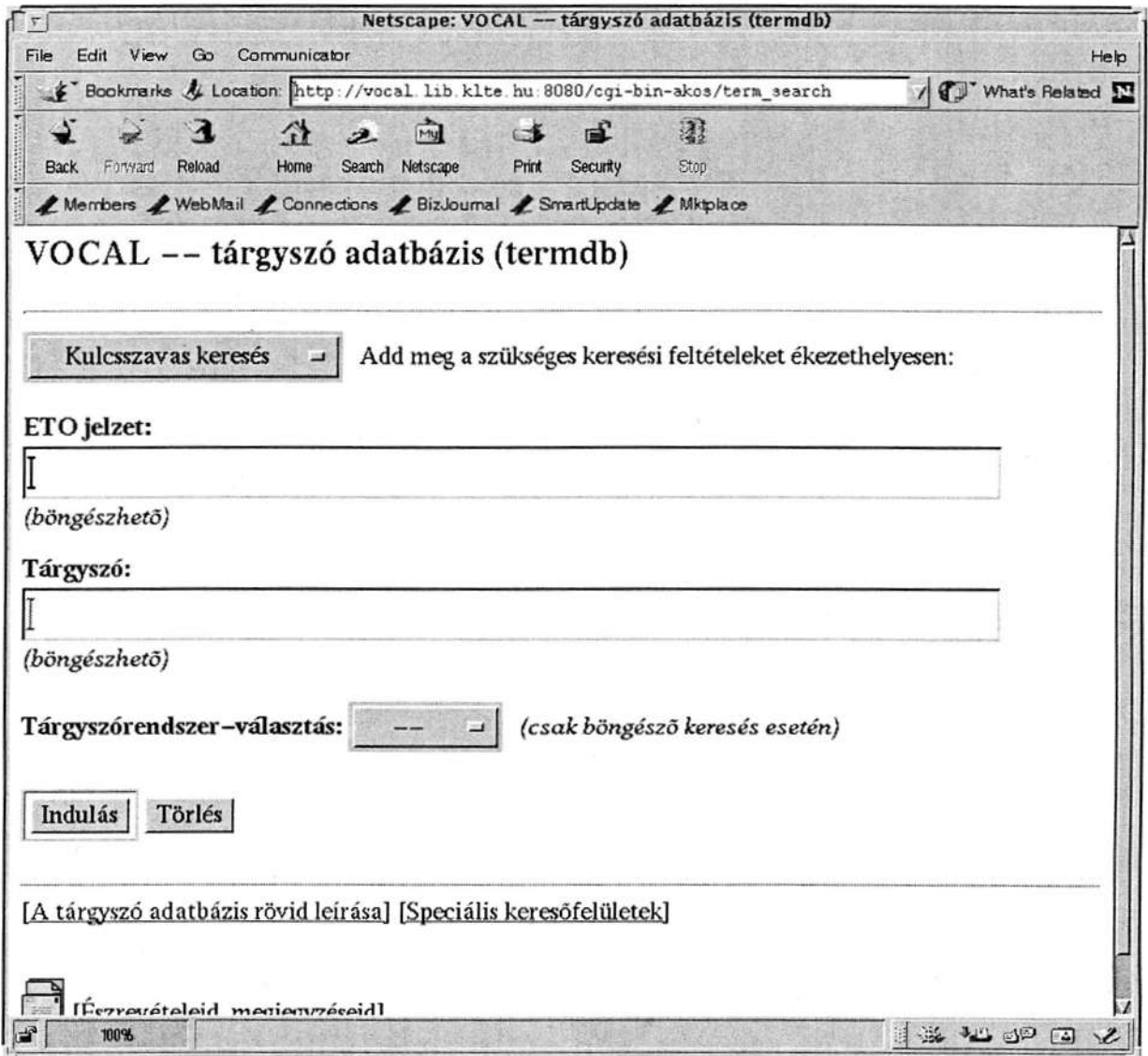
1. ábra Áttekintő séma az egyes adatbázisok jellemző rekordtípusairól és tárgyi kereséseik jellemzőiről

ják a kontrollált ODR adatbázist, amely az online katalógusok esetében megszokott tárgyi kereséseket tesz lehetővé: a „Keres” opció a bibliográfiai rekordokba beírt tárgyszóalakokkal dolgozik, míg a „Böngész” a kapcsolt tárgyszórekordokba foglalt kitényített alakokat listázza ki a „lásd” és „lásd még” utalókkal együtt.

Ezek az eszközök nem támogatják az egymás mellett élő könyvtárankénti tárgyszórendszerek egymástól elválasztott kezelését, és nem tudunk a tárgyszórekordokba foglalt fogalmi hierarchia mentén haladva kereséseket megfogalmazni. Elsősorban ezt a két problémát hivatott megoldani az a tárgyszóadatbázis, amelyet a „Tezaurusz” keresési opciót használva érhetünk el.

A tárgyszóadatbázis csak önálló tárgyszórekordokból áll, és a VOCAL-ban folyó közös katalógizálás többi folyamatához hasonlóan a tagkönyvtárak helyi adatbázisaiban folyó katalógizáló, tárgyszóalkotó és -szerkesztő munka során jön létre; a tárgyszóakkal ellátott bibliográfiai rekord mentése során készítik el szükség esetén az új tárgyszórekordot, javítják vagy egészítik ki újabb utalókkal a már meglévőt. Mentéskor az új vagy

változtatott rekord nemcsak a helyi tárgyszóadatbázist aktualizálja, hanem a VOCAL/ODR adatbázis tárgyszórekordjait, és bizonyos könyvtárak esetében a tárgyszóadatbázist is. Bár a tárgyszóadatbázis közvetlenül is szerkeszthető, a munka lényegi része a tagok helyi rendszerében történik. A helyi katalógizálónak és rendszerének a helyi munka megszokott rutinjához képest egyetlen többletfeladata van. Nagyon pontosan kell indikátorral és/vagy tárgyszórendszer-kóddal megadnia, hogy az általa készített tárgyszó mely tárgyszórendszerhez tartozik, hiszen a közös tárgyszóadatbázis több tárgyszókészlet elemeit tartalmazza, amelyeket közösen is, de egymástól szigorúan elválasztható módon is kezelni kell. Az adatbázisból tárgyszórekordok tölthetők le USMARC kommunikációs formátumban. A flexibilis keresési lehetőségek érdekében a besorolási adatrekord formátumú tárgyszórekordokból álló adatbázist kezeljük azokkal az eszközökkel – a különböző MARC mezőkre és almezőkre definiált indexek alapján végzett keresésektől a találati halmaz rendezésén át a különböző megjelenítési formátumok használatáig –, amelyeket más adatbázisok a bibliográfiai rekordokra alkalmaznak (1. ábra).

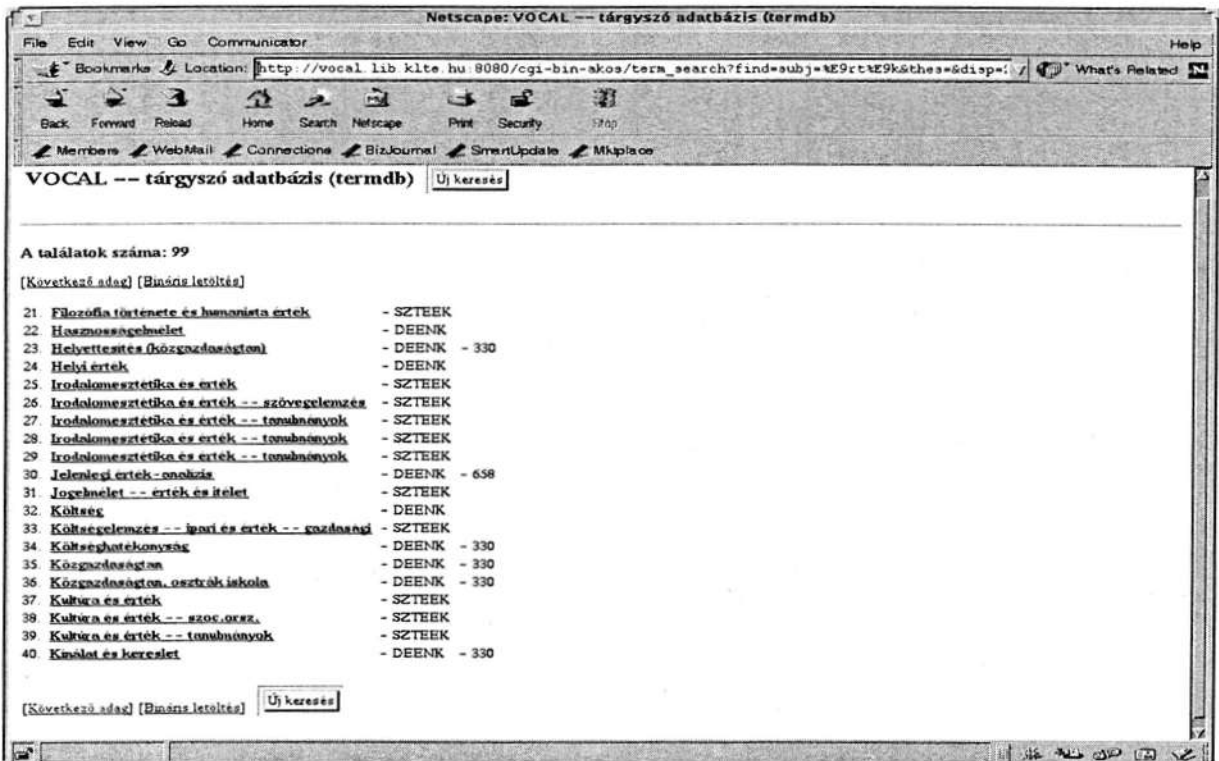
2. ábra A tárgyszóadatbázis keresőképernyője

Jelenleg az adatbázis négy, az alábbiakban részletesen leírt keresési opciót kínál, és a „Speciális keresések” felületen néhány további indexet használhatunk a tárgyszavak földrajzi név elemeire, vagy az altárgyszavakban használt kifejezésekre, a tárgyszó megalkotásának és módosításának dátumára stb. (2. ábra).

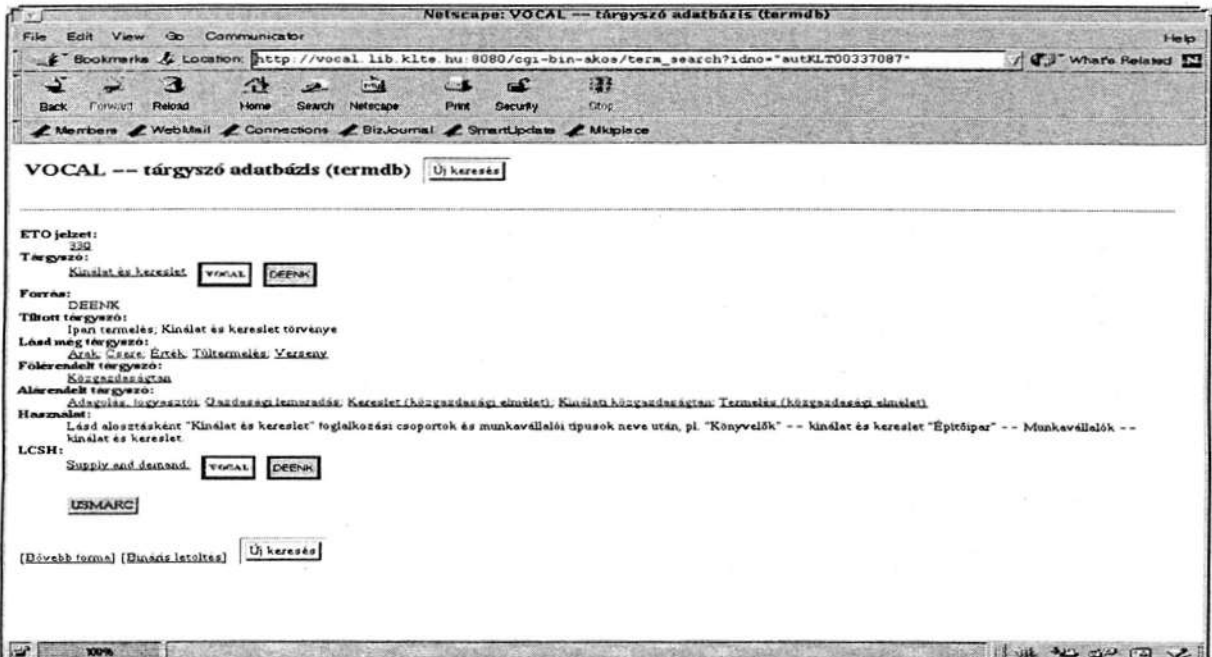
Tárgyszó/kulcsszó keresése a tárgyszóadatbázisban

Ha a keresési opció kapcsolót a „Keresés kulcsszóval” pozícióban hagyjuk, és a „tárgyszó” mezőbe írjuk a keresőkérdésünket, nagy találati halmazra számíthatunk: mindazokat a tárgyszavakat lis-

tázza ki betűrendben a rendszer, amelyeknek a rekordjában valahol előfordul a megadott kifejezés. Így például a „gazdaságtan” tárgyszóra keresve a 4000 fölött találati halmazban egyaránt előfordulnak azok a szegedi tárgyszavak, többek között a „jóléti állam”, „kapitalizmus”, „iparjogvédelem”, amelyek altárgyszava a gazdaságtan, a „közgazdaságtan,” amely a debreceni tárgyszórendszerben kitüntetett tárgyszó, a „csere”, a „bartel”, az „érték”, a „nyereség”, amelyek a debreceni tárgyszó alárendelt alakjai, a „társadalomtudományok”, amely a debreceni rendszerben áll a fogalmi hierarchiában kitüntetett tárgyszavunk fölött. A találati lista jelzi, hogy az egyes kifejezések mely tárgyszórendszer részei (3. ábra).

3. ábra Az „érték” kulcsszóra keresés egyik találati ablaka

4. ábra A „Kínálat és kereslet” tárgyszó teljes rekordja (Az aláhúzott kifejezések a tárgyszó-hierarchiában, míg a VOCAL és DEENK gombok a bibliográfiai adatok irányában való továbbhaladás lehetőségét jelzik)

Ha altárgyszóval nem rendelkező DEENK jelzésű tárgyszóra kattintunk (4. ábra), a teljes tárgyszó-rekord megjelenik a képernyőn, válogathatunk a

különböző szintű kapcsolt kifejezések között, a választottal újabb keresést kezdeményezhetünk, megtekinthetjük az ahhoz tartozó teljes tárgyszó-

rekordot, és a különböző altárgyszavakkal képzett tárgyszóláncokat. Ha sikerült kiválasztanunk a keresendő témánkat legjobban megközelítő tárgyszót, megjelenített rekordjában a deskriptor mező mellett álló VOCAL vagy DEENK gombra kattintva átléphetünk az ODR vagy a Debreceni Egyetem bibliográfiai adatbázisába, és megkapjuk mindazokat a bibliográfiai tételeket, amelyek a kiválasztott tárgyszót tartalmazzák. Ez a keresés a kiválasztott bibliográfiai adatbázist már egységként kezeli, ami a VOCAL/ODR adatbázis esetében azt jelenti, hogy leőhelyétől és keletkezési helyétől függetlenül a kiválasztott tárgyszavunkat tartalmazó minden bibliográfiai tételt megkapunk.

A tárgyszó/kulcsszó típusú keresést akkor érdemes használnunk, ha nem tudjuk, hogy témánkat milyen tárgyszó segítségével közelíthetjük meg leginkább, vagy látni akarjuk, hogy az egyes könyvtárakban a téma leírására milyen kifejezéseket használnak. Segíthet abban is, hogy tárgyszó szerinti kereséssel általában nehezen boldoguló olvasóinknak bemutassuk: csak akkor eredményes egy tárgyszó szerinti keresés, ha az adatbázisban kitüntetett tárgyszóként alkalmazott kifejezést használják, erre azonban nem „ráhibáznunk” kell, hanem egy fogalmi hierarchiába rendezett szókészletből előre kiválaszthatják.

Böngészés a tárgyszóadatbázisban

Ez a keresés a „keresési opció” kapcsoló böngészésre állításával kezdeményezhető. Alapvető különbség az előző keresési módhoz képest, hogy itt csak a tárgyszórekordok elfogadott (kitüntetett) alakokat tartalmazó mezőjét (1xx mezők) veszi figyelembe a rendszer, csak azokból a tárgyszavakból kapunk listát, ahol keresett szavunk a kitüntetett tárgyszó kezdő pozíciójában fordul elő. Akkor érdemes tehát használnunk, ha már rendelkezünk némi ismerettel az ODR adatbázis tárgyszavazási gyakorlatát illetően. Ez esetben azonban hasznos lehet, hiszen eredménylistája közelebb visz célunkhoz, valószínűleg kevesebbet kell lapozgatnunk az eredménylistában. A találati lista megjelenése után az előzőekben leírtakhoz hasonlóan navigálhatunk tovább.

A böngésző keresés lehetőséget ad arra is, hogy keresésünket leszűkítsük az adatbázisban egymás mellett élő tárgyszórendszerek egyikére. Jelenleg a debreceni és a szegedi egyetem magyar, illetve a Library of Congress és a Medical Subject Headings angol tárgyszórendszerei közül választhatunk.

ETO-keresések a tárgyszóadatbázisban; egyéb szolgáltatások

Az ETO szerinti keresések jelenleg csak a DEENK tárgyszavak szerint végezhetők. Ezek a rekordok egyre nagyobb számban, bár nem minden esetben tartalmazzák azt a főtáblázati ETO jelzetet, amelybe az illető fogalom tartozik. Így ezeket a kereséseket az adott ETO főtáblázati jelzethez „tartozó” tárgyszavak összegyűjtésére használhatjuk. A kulcsszavas keresést – szükség esetén csonkolást (%) alkalmazva – érdemes használni. A keresés az ETO jelzetekkel dolgozik, de az eredmény itt is a releváns tárgyszavak listája, ahonnan a megszo- kott módon navigálhatunk tovább.

Míg a tárgyszóadatbázis az ODR leőhely- adatbázis használói számára a pontosabban, cél- ravezetőbben megfogalmazott tárgyi keresést teszi lehetővé, az adatbázis egyéb szolgáltatásokat is nyújt. Lehetőség van arra, hogy a VOCAL és DEENK bibliográfia-adatbázisokon kívül a helyi rendszerek adottságaitól függően egyszerűbb- nehezebb módon más „céladatbázisok”-at is definiáljunk. Természetesen minimális követelmény a céladatbázissal szemben, hogy a bibliográfiai le- írásai tartalmazzanak tárgyszavakat.

A tárgyszórekordok más adatbázisokban is hasz- nosítható MARC formátumban letölthetők, így az egyes tárgyszórendszerek más bibliográfiai adat- bázisok mellett is felépíthetők a helyi rendszerek eszközeivel. A tárgyszóadatbázis technikai megol- dásai lehetőséget adnak arra is, hogy a tárgyszó- rendszerek építésére több könyvtár közös progra- mokat dolgozzon ki.

Az adatbázis elérhetősége

Az adatbázis elérhető az ODR (<http://odr.lib.klte.hu>) és a VOCAL (<http://vocal.lib.klte.hu>) hon- lapokról is. A keresés és hozzá kapcsolódó funkci- ók mindkét helyen azonosak, de a kiegészítő szol- gáltatások, információk jelentősen különböznek. Az ODR honlapot a „csak” keresőknek és könyv- tárközi kölcsönzést kérőknek ajánljuk, míg a VOCAL nyitólapon sok a katalogizálást, közös katalogizálást segítő szabályzat, tudnivaló, tanács, többek között egy magyar nyelvű USMARC ösz- szefoglaló.

A fenti szolgáltatások olyan szerteágazó tevékeny- ségek eredményeként jöttek létre, és reményeink szerint fejlődnek tovább hasonló módon, hogy néhány mondatot szentelni kell ezek előszámlálá-

sának. A részt vevő könyvtárak saját erején túl jelentős anyagi támogatást kaptunk a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumától, a Nyílt Társadalom Intézettől és a TEMPUS programtól. Az adatbázisok tartalma a tagkönyvtárak közel évtizedes, néhány esetben még hosszabb ideig tartó katalogizáló és tárgyszóalkotó munkájának összegzése, kiegészülve a Kello lelőhelyadat-hozzájárulásával. A technikai megoldások a Corvina könyvtári rend-

szer alapeszköz-készletének felhasználásával *Bakonyi Géza* (SZTE), *Balázs László* (DEENK), *Koltay Klára* (DEENK), *Zawiasa Róbert* (SZTE) elgondolásai alapján Balázs László, *Sándor Ákos* (SZTE), *Zawiasa Róbert* munkája nyomán valósultak meg. Az együttműködés könyvtári aspektusainak szervezése a VOCAL egyesület érdeme.

Beérkezett: 2001. V. 21-én.

Rendezvénytár

Digitális könyvtári rendszerek együttes üzemeltetése: DELOS Workshop

Darmstadt (Németország), 2001. szeptember 8–9.

Szervező: GMD National Research Center for Information Technology

E-mail: hemmje@darmstadt.gmd.de
umeshwar_dayal@hp.com

URL: <http://www.darmstadt.gmd.de/delite/DelosWorkshop01/frame-delos2001.htm>

Nemzetközi képzésprogram az információban:

STIMULATE tudományos és műszaki információs vezetés az egyetemeken és a könyvtárakban

Brüsszel (Belgium), 2001. október, november, december

Első hónap: bevezető szint

Második hónap: közbelső szint

Harmadik hónap: legfejlettebb szint

Szervező: Paul Nieuwenhuysen

Vrije Universiteit Brussel, Pleinlaan 2.

B-1050 Brussel Belgium

Tel.: +32 2 629 2429, +32 2 629 2609,

+ 32 3 234 0551 (otthoni)

Fax: +32 2 629 2693

E-mail: stimulate@vub.ac.be vagy

Paul.Nieuwenhuysen@vub.ac.be

URL: <http://www.vub.ac.be/BIBLIO/itp>

<http://www.vub.ac.be/BIBLIO/nieuwenhuysen>

EKOTOPFILM 2001: 28. professzionális film-, tv- és videoprogramok nemzetközi fesztiválja

Pozsony (Szlovákia), 2001. október 22–26.

Szervező: Szlovák Gazdasági Minisztérium

Szlovák Környezetvédelmi Minisztérium

EKOTOPFILM Secretariat, P.O.Box 51,

820 12 Bratislava 212

Tel.: +421-7-544-18-495-6

Fax: +421 7 432 93 614

E-mail: ekotopfilm@ekotopfilm.sk

URL: <http://www.ekotopfilm.sk>

Információmenedzsment a gazdaságban és a tudományban – nemzetközi konferencia

Dubrovnik (Horvátország), 2001. november 22–24.

Szervező: PLIVA Gyógyszeripari Rt.

Horvát Nemzeti és Egyetemi Könyvtár

Horvát Információs és Dokumentációs Társaság

Tel.: +385 1 61 64 081 • Fax: +385 1 61 64 371

E-mail: croinfo@nsk.hr

tibor.toth@pliva.hr (magyar nyelven)

Online Information 2001

London (Nagy-Britannia), 2001. december 4–6.

Szervező: Catherine Graham

Learned Information Europe Ltd.

Tel.: +44 1865 388000 • Fax: +44 1865 736354

E-mail: catherine_graham@learned.co.uk

URL: www.online-information.co.uk